

Klasik Dönemde Bir Hadis Rivayeti Problemi: Yaşayan Râvilerden Hadis Rivayeti

A Ḥadīth Narration Problem in the Classical Period: Narrating Ḥadīths from Living Narrators

Ahmet ALKAN¹

Geliş Tarihi (Received): 13.06.2025

Kabul Tarihi (Accepted): 26.09.2025

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2025

Öz: Makalemizde, hayatta olan râvilerden hadis rivayet etmenin doğurabileceği ilmî ve metodolojik riskler üç başlık altında incelenmektedir: Râvinin hadisini inkâr etmesi, rivayetinden rücû etmesi ve hadisine aykırı amel veya fetva ortaya koyması. Hadis ilminin esasları çerçevesinde hayatta olan râvilerden hadis rivayetinin içerdiği riskleri ortaya koymak ve bu durumun ilmî gelenekte nasıl karşılandığını detaylıca incelemek çalışmamızın temel amacını oluşturmaktadır. Yöntem olarak klasik hadis kaynakları, cerh-ta'dil edebiyatı ve muhaddislerin rivayetlere teorik/pratik yaklaşımları analiz edilmiştir. Bulgular, yaşayan râvilerden yapılan hadis rivayetinin; unutkanlık, kanaat değişimi, hatalı nakil veya çelişkili uygulamalar gibi sebeplerle hem hadisin hüccet değerini zayıflatabileceğini hem de öğrencinin ilmî itibarını olumsuz etkileyebileceğini göstermektedir. Râvinin kendi rivayetine aykırı fetva veya amel ortaya koyması, rivayet-amel ilişkisini yeniden değerlendirmeyi ve hadis-fıkıh bağına dair önemli tartışmaları gündeme getirmektedir. Güvenilirlik ve tutarlılığın sağlanması, öğrencinin töhmetten korunması ve ilmî tenkidin sağlıklı yürütülmesi için bir hocadan rivayetin, onun vefatından sonra gerçekleştirilmesinin ilim ehli nezdindeki önemi vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Râvi, Rivayetin Unutulması, Rivayetin inkârı, Amel-Rivayet İlişkisi.

&

Abstract: This study examines the scholarly and methodological risks that may arise from transmitting hadiths from living narrators, focusing on three main issues: a narrator's denial of his own report, his withdrawal from it, and his issuing of a legal opinion or practicing in a manner contrary to it. The primary aim is to identify the risks inherent in receiving hadiths from living transmitters within the framework of hadith methodology and to explore how this issue has been treated in the scholarly tradition. The study analyzes classical hadith sources, works of jarh-ta'dil, and the theoretical and practical approaches of early hadith scholars. Findings indicate that transmitting hadiths from living narrators may weaken the evidentiary value of a report and harm the student's scholarly credibility due to factors such as forgetfulness, shifts in opinion, faulty transmission, or contradictory practice. The importance of receiving hadiths after a teacher's death is emphasized to ensure reliability, consistency, and protection from suspicion.

Keywords: Hadīth, Narrator, Forgetting the Narration, Denial of the Narration, Practice-Narration Relationship.

Atıf/Cite as: Alkan, Ahmet. "Klasik Dönemde Bir Hadis Rivayeti Problemi: Yaşayan Râvilerden Hadis Rivayeti". *Dergiabant* 13/2 (Kasım 2025), 579-595. doi: 10.33931/dergiabant.1718756

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ahmet Alkan, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, ahmet.alkan@bilecik.edu.tr.

1. Giriş

Hadis ilmi temelde rivayetlerin doğruluğu, râvilerin güvenilirliği ve hadislerin eksiksiz ve sağlıklı bir biçimde nakledilmesi esasına dayanır. Ancak hadisin yalnızca doğru şekilde tahammül (hadis alma) edilmesi yeterli değildir. Tahammülden sonraki rivayet süreci de titizlikle gözlemlenmelidir. Çünkü zamanla ortaya çıkabilecek hocaların unutulması, yanlış hatırlanması, kanaat değiştirmesi veya metinde anlam kayması gibi durumlar hadislerin sıhhat serüvenini etkileyebilmektedir. Nitekim muhaddisler tahammül ettikleri hadisleri birden fazla mecliste aynı hocalardan mükerrer işiterek doğruluğunu teyit etmeye önem vermişlerdir. Bu uygulama hem râvinin hafızını test etme hem de zaman içinde rivayette oluşabilecek değişiklikleri tespit etme amacı taşımaktadır. Zira bir hadisin güvenilirliğini sağlamak sadece ilk duyulduğu ana değil, aynı zamanda onun sonraki sürecine de dikkatle yaklaşmayı gerektirir.

Hayatta olan râvilerden hadis rivayet etmenin doğurabileceği ilmî sakıncalar, hadis usul ve literatürü içerisinde yer alan bir meseledir. Abdullah İbn Avn'ın (öl. 151/768) şu aktarımı, muhaddislerin hayattaki râvilerden hadis rivayetinde gösterdiği ihtiyatın çarpıcı örneklerindendir: “Şa'bî'ye (öl. 104/722) ‘Sana hadis rivayet edeyim mi?’ dedim. Şa'bî, ‘Bana hayatta olanlardan mı yoksa ölümlerden mi hadis rivayet edeceksin?’ diye sordu. ‘Hayatta olanlardan’ dedim. ‘Bana hayatta olanlardan hadis rivayet etme’ dedi.”²

Çalışmamızda, hayatta olan râvilerden hadis rivayet etmenin sakıncaları; râvinin rivayet ettiği hadisi inkâr etmesi, ondan rücû etmesi veya rivayet ettiği hadise aykırı bir fetva ya da amel/pratik ortaya koyması bağlamında ele alınmakta ve bu durumların râvinin güvenilirliği ile rivayet ettiği hadislerin sıhhatine etkisi derinlemesine incelenmektedir. Zikredilen çerçevede hayatta olan râvilerden hadis rivayet etmenin ne tür ilmî sorunlar doğurabileceği klasik kaynaklar ve örnekler ışığında bu makalede ortaya konmakta ve ayrıca bu durumun râvi, rivayet ve hadis metodolojisi açısından ne anlam ifade ettiği detaylıca tartışılmaktadır. Nitel bir yöntemle hazırlanan bu çalışmada rivayet sürecine dair klasik hadis edebiyatı, cerh-ta'dil müktesebatı ve muhaddislerin bu meseleye teorik/pratik yaklaşımları analiz edilmektedir. Makalemizde yalnızca bir rivayet probleminin ele alınmasının ötesinde, râvi-hoca ilişkisi, hadisin tahammül zamanı ve yöntemi ile rivayetin hüccet değeri gibi temel usul meselelerine dair önemli açılımlar sunulmaktadır. Böylelikle hem hadis ilmi metodolojisine katkı sağlanmakta hem de rivayet sürecinin daha sağlıklı işlemesine imkân tanıyan kritik noktalara dikkat çekilmektedir. Bu nitelikte bir çalışmanın, İslâmî ilimler sahasında hadis usulü tartışmalarına derinlik kazandırması ve özellikle sağ râvilerden yapılan rivayetlerin mahiyetine dair yeni okumaları teşvik etmesi beklenmektedir.

Râvinin rivayet ettiği hadisi inkâr etmesi, ondan rücû etmesi veya rivayet ettiği hadise aykırı bir fetva ya da amel ortaya koyması meselesini, hayatta olan râvilerden hadis rivayetinin sakıncaları zaviyesinden ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak râvinin rivayet ettiği hadisi inkâr etmesi ya da amel ve fetvasının rivayetine muhalif olması konularını, Hanefî mezhebi perspektifiyle rivayet-amel ilişkisi bağlamında değerlendiren; Ali Arslan'ın “Râvinin Rivâyetine Muhalif Amel Etmesi Konusunun Hadis Usûlü ve Hanefî Fıkıh Usûlü Eserlerinde Ele Alınışı” ile Bekir Özudoğru'nun “Sıhhat ve Delâlet Açısından Râvinin Rivâyetine Muhalif Ameli” adlı makaleleri mevcuttur. Bahse konu iki makale, bir hocanın kendi rivayetini inkâr etmesini, hadisi ondan nakleden râvinin güvenilirliği ile rivayetin sıhhati üzerindeki etkilerini tartışma bakımından bu çalışmayla benzerlik arz etmektedir. Ancak amaç ve kapsam yönüyle çalışmamızdan ayrılmaktadırlar. Zira bu çalışmanın temel amacı, zikredilen meseleleri hayatta olan râvilerden yapılan hadis rivayetinin muhtemel sakıncaları çerçevesinde geniş kapsamlı olarak ele almaktır. Ayrıca bu araştırma sadece râvinin rivayetini inkâr etmesi veya unutulmasıyla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda hocanın rivayetinden rücû etmesi gibi literatürde daha az ele alınmış bir konuyu da hayatta olan râvilerden yapılan rivayetin sakıncaları bağlamında derinlemesine incelemektedir. Zikredilen iki çalışmaya ilaveten Bahadır Opus, “Ehl-i Hadîsin Râvinin Rivâyetine Aykırı

² Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli 'ilmi'r-rivâye* (Dammam: Dâru İbni'l-Cevzî, 1432/2011), 1/337.

Amel Etmesi Konusuna Bakışı (Ebû Dâvûd Örneği)” başlıklı makalesinde râvinin rivayet ettiği hadise muhalif amel ve fetvasını, Ebû Dâvûd’un metin tenkidine katkısı bağlamında onun *Sünen*’i üzerinden ele almaktadır. Opus’un bu makalesi, râvinin rivayet ettiği hadise muhalefeti meselesini tartışması bakımından çalışmamızla benzerlik gösterse de amaç ve kapsam açısından farklılık arz etmektedir.

2. Hocanın Kendi Rivayetini İnkâr Etmesi

Bir hadis hocasının, kendisinden rivayet edilen hadisi inkâr etmesi şu şekillerde tezahür edebilir: Doğrudan râviyi yalanlaması, kendisine iftira ettiğini ileri sürmesi, böyle bir rivayette bulunmadığını ifade etmesi ya da ilgili rivayeti hatırlamadığını belirtmesi. Bu tür inkârlar, âlimlerin hayatta olan râvilerden hadis rivayet etme konusunda daha temkinli ve ihtiyatlı davranmalarına sebep olmuştur.

2.1. Kesin İfadeler ile İnkâr Etmesi

Hocanın öğrenci hakkında “yalan söylüyor” veya “böyle bir hadis rivayet etmedim” gibi ifadeler kullanarak kendisine nispet edilen bir hadisi inkâr etmesi; hoca, öğrenci ve rivayet edilen söz konusu hadis açısından çeşitli sorunlara yol açabilir. Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) muhaddislerin hayatta olan râvilerden hadis aktarma konusunda çekimser davranmalarına sebep olan inkâr sorununa şu sözleriyle dikkat çeker: “İnsan unutmaktan sâlim olmadığından, kendisinden rivayet edilen bir hadisi inkâr ederek râviyi yalanlamada aceleci davranabilir. Bu nedenle ulemadan bazıları sağılardan hadis rivayetini hoş karşılamamıştır.”³ Hayatta olan râvilerden hadis rivayeti, hoca-talebe ilişkilerinde kırgınlık, hatta husumet doğmasına sebep olabilmektedir. Zikredilen hususlara dair bazı örnekler şunlardır:

Amr b. Dînâr (öl. 126/744), Zührî’den (öl. 124/742) bir hadis rivayet eder. Zührî’ye bu rivayet sorulduğunda inkâr eder. Bu durumu haber alan Amr ile Zührî arasında şu diyalog geçer: “Amr, Zührî’ye ‘Sen bu hadisi bana rivayet etmedin mi? Diye sordu. Zührî şöyle cevap verdi: ‘Hayır, sana rivayet etmedim. Allah’a ant olsun ki! Ben hayatta olduğum sürece benden rivayet ettiğin her hadisi inkâr edeceğim. Ta ki sen zindana atılincaya kadar.’”⁴ Ebû Bekir b. Ayyâş (öl. 193/809), A’mes (öl. 148/765) kanalıyla Husayn b. Abdurrahman’dan (öl. 136/809) bir hadis rivayet eder. İbn Ayyâş hadisi tahammül amacıyla o sırada hayatta olan Husayn’e gider. Ancak Husayn “Ben, A’mes’e bu hadisi rivayet etmedim” der. Bunu duyan A’mes şöyle cevap verir: “Yalan söylüyor. Allah’a ant olsun ki bana bu hadisi o rivayet etti.”⁵ Saîd b. Müseyyeb’e (öl. 94/713), “Bir adam Hz. Peygamber’in yanına geldi. Hz. Peygamber ramazan ayında iftar etti” hadisi sorulduğunda “Atâ bana iftira etti. Ben hadisi bu şekilde rivayet etmedim”⁶ demiştir. Bir başka örnek olarak İbn Ebû Adî (öl. 192/808) ve Ezher es-Semmân (öl. 203/819) arasında mukayese yapan Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) şöyle bir değerlendirmede bulunur: “İbn Ebû Adî vakarlı bir adamdı. O bana Ezher es-Semmân’dan daha sevimlidir. Ezher ‘rivayet etmedim’ diyerek çoğu hadisini inkâr ederdi.”⁷ Abdurrahman b. Mehdî (öl. 198/813-14) Süfyân es-Sevrî’ye (öl. 161/778) gider ve Sen (Süfyân) → Şu’be (öl. 160/776) → Hakem b. Uteybe (öl. 113/732) → İbrâhîm (öl. 96/714) → Ubeyde (öl. 62/682) isnadıyla “Nikâhı altında cariye bulunan adamın onu boşamasından sonra efendisinin yaklaşmasıyla ilk boşayan kişiye helal olur” şeklinde bir hadis rivayet ettin mi diye sorar. Süfyân es-Sevrî şöyle cevap verir: “Başka biriyle nikâh yapıncaya kadar ona helal olmaz. Ben bu hadisi rivayet etmedim.” Ancak zikredilen hadiseyi aktaran Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (öl. 290/903),

³ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 1/336.

⁴ Ebû’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethu’l-mugîs bi-şerhi Elfiyyeti’l-Hadis li’l-İrâkî* (Mısır: Mektebetü’s-Sünne, 2003), 2/89-90.

⁵ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 1/335.

⁶ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *İlelû’t-Tirmizî el-Kebîr* (Beyrut: Alemü’l-Küttüb, 1409), 271.

⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-İlel ve ma’rifetü’r-ricâl* (Dârü’l-Hânî, 1422), 1/421.

Süfyân'ın aslında söz konusu hadisi rivayet ettiğini Ahmed b. Hanbel'den naklettiği şu sözle delillendirir: "Bu hadisi bize Yemen'de Abdülmelik ez-Zimârî (öl. 191/807) Süfyân'dan aktardı."⁸

İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (öl. 643/1245) ve İbn Hacer el-Askalânî'nin (öl. 852/1449), hocanın inkâr durumunda kullandığı "bana yalan isnat etti" veya "bu hadisi rivayet etmedim" ifadeleri arasında herhangi bir fark görmedikleri anlaşılmaktadır. Onlara göre her iki durumda da hadis reddedilir.⁹ Ancak Şemseddin Sehâvî (öl. 902/1497) zikredilen ikinci ifadeden dolayı rivayetin reddinin ihtilaflı olduğunu belirtir. Zira bazı muhaddisler râvinin yalanlamadan inkâr ettiği rivayetin kabul edileceği görüşünü benimsemiştir. Sehâvî, bazı müteahhirün âlimlerinin sağlardan hadis rivayet etmenin kerahetini, hadisin başka tarihinin mevcut olması şartıyla sınırladıklarını ifade eder. Çünkü onlara göre öğrencinin hocadan önce vefat etmesi ve hocanın da bu hadisi başkasına rivayet etmediği durumda ilmin zayi olmasından endişe edilir. Sehâvî'nin ayrıca sağlardan hadis rivayet etmenin kerahetini, hoca ile öğrencinin aynı beldede yaşamalarıyla sınırlandırdığı görülmektedir. Hoca ve öğrencinin farklı beldelerde yaşamaları halinde ise ona göre sağlardan hadis rivayet etmenin bir sakıncası yoktur. Zira hocanın kendisinden rivayet edilen bir hadisi inkâr etmesi nadiren de olsa şahsi sebeplere dayanabilmektedir.¹⁰

Hocanın "rivayet etmedim" diyerek hadisini inkâr etmesi halinde rivayetin kabul edilebileceğini gösteren örnekler bulunmaktadır. İmam Şâfiî (öl. 204/820) → Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) → Amr b. Dînâr → Ebû Ma'bed (öl. 104/723) → İbn Abbâs isnadıyla aktarılan "Resûlullah'ın (s.a.v.) namazının sona erdiğini tekbirden anlardım" rivayetini bu bağlamda zikretmek mümkündür. Ebû Ma'bed'in, Amr bin Dînâr'a hitaben "bu hadisi sana rivayet etmedim" dediği nakledilir. Amr ise "Hayır, bu hadisi sen bana rivayet ettin" diyerek ısrarcı bir tutum sergiler. Süyûtî (öl. 911/1505), Şâfiî'nin zikredilen mesele ile ilgili şu değerlendirmesini nakleder: "Muhtemelen Ebû Ma'bed rivayet ettiği bu hadisi unuttu." Râvinin yalanlamadan hadisi reddetmesinin hadisin terkinin gerektirmeyeceğini savunan Süyûtî, söz konusu rivayetin Buhârî (öl. 256/870) ve Müslim'in (öl. 261/875) sahihlerinde tahrîc edildiğine dikkat çeker.¹¹

Hocanın kendi rivayetini inkâr etmesinin, rivayetin sıhhati ile hadisi kendisinden nakleden râvinin adalet ve zabtıyla diğer tüm rivayetlerine etkisi âlimler arasında tartışma konusu olmuştur. Muhaddislerin çoğunun böyle bir inkârın neden olduğu zayıflığı inkâr edilen rivayetle sınırlı tuttukları görülmektedir. Böylece hocanın rivayet ettiği hadisi inkâr etmesinin, hadisi hocaya nispet eden râvinin adalet ve zabtıyla veya diğer rivayetleriyle ilgili herhangi bir sorun oluşturmayaacağı ifade edilmiştir.¹²

Zikredilen malumat ve örnekler ışığında, hayatta olan râvilerden hadis rivayet etmenin hoca ve öğrenci açısından inkâr durumundan kaynaklı sıkıntılar oluşturabileceği açıktır. Zira türlü rihle ve meşakkatler ile tahammül edilen bazı hadislerin hoca tarafından inkâr edilmesi sonucunda sarf edilen emekler zayi olabilecektir. Ayrıca râvinin içine düştüğü bu durum, adalet ve zabtıyla ilgili yanlış yargıların oluşmasına yol açabileceği gibi, rivayet ettiği diğer tüm hadislerinin zan altında kalmasına da sebebiyet verebilir. Hoca ve öğrenci arasında kırıngılığa neden olabilmesi de bu olumsuzluklardan bir diğeridir.

2.2. Unutmaya Dayalı İnkâr Etmesi

İnsan doğası gereği unutkan bir varlıktır. Klasik bir deyimle beşer nisyan ile maluldür. Hafıza, insanın bilinçli ve sistematik bir biçimde bilgi aktarımında bulunmasına olanak tanıyan bir araçtır. Ancak zamanla bu araç zayıfladığından eylemlerde hatalar ile eksiklikler meydana gelebilir. Hadis ilmi,

⁸ İbn Hanbel, *el-İlel*, 3/360.

⁹ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Ma'rifetü envâ' ulûmü'l-hadîs* (Dârü'l-Fıkr, 1406/1986), 117; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser* (Şam: Matbaatü's-Sabbâh, 2000), 1/121.

¹⁰ Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 2/82-90.

¹¹ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî* (b.y: Dârü Tayyibe, ts.), 1/396.

¹² Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/395.

insandaki bu beşerî zaafî dikkate alarak şekillenmiştir. A'meş şöyle der: "Ebû Sâlih'ten bin adet hadis işittim. Hastalandım ve bunların bir kısmını unuttum."¹³ Hadis rivayetinde unutmadan kaynaklı inkârın önem ve yaygınlığına binaen Hatîb el-Bağdâdî ve Dârekutnî (öl. 385/995) râvilerin rivayetten sonra unuttukları hadisleri derleyen eserler telif etmiştir.¹⁴ Hadis hocalarından sadır olabilen bu inkâr hali, muhaddislerin sağlardan rivayette çekimser davranmalarına yol açmıştır.¹⁵ Nitekim bir hocanın rivayet ettiği hadisi unuttuğu için inkâr etmesi sadece o rivayetin güvenilirliğini tehdit etmekle kalmaz, aynı zamanda bu hadisi kendisinden rivayet eden râvinin adalet ve zabtını da şüpheli duruma düşürebilir. Zira hocanın hadisi kesin ifadelerle inkâr etmesi kadar, "bilmiyorum" ya da "hatırlamıyorum" şeklinde onaylamaktan kaçınması da öğrenciyi zor durumda bırakabilir. Bu sebeple âlimlerden bazıları hocanın rivayetini unutmaması durumunu, hayatta olanlardan rivayetin afetlerinden saymıştır. Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem'in (öl. 268/882) aktardığı şu anekdot bu sorunun çarpıcı örneklerindendir:

"Babam, Şâfiî'den işittiği bir hadisi ondan rivayet etti. Bu rivayet Şâfiî'ye sorulduğunda inkâr etti. Bunu duyan babam çok kederlendi. Babama, 'Şâfiî'nin bu rivayeti naklettiğini hatırlıyorum. Onun da hatırlayacağını umut ediyorum' dedim. Şâfiî'ye giderek şöyle dedim: 'Ey Ebû Abdullah, şu gündeki imla meclisini hatırlıyor musun?' Şâfiî hatırladı ve bana şöyle dedi: 'Ey Muhammed, hayatta olanlardan hadis rivayet etme çünkü hayatta olan kimse unutkanlıktan sâlim kalamaz.'¹⁶

Bir başka örnek olarak Abdürrezzâk es-San'ânî (öl. 211/826-27) yaşadığı bir hadiseyi şu sözleriyle aktarmaktadır:

"Ma'mer → İbn Tâvûs → Tâvûs' isnadıyla şu rivayeti Süfyân'ın yanında zikrettim: 'Bir adam, bir başkası hakkında o yahudidir, hristiyandır, mecusidir, kafirdir, eşektir, Allah onu rezil rüsva etsin gibi sözler söylese bu bir yemindir ve kefarete gerektirir.' Bunun üzerine Süfyân beni yakamdan tutarak Ma'mer'e (öl. 153/770) götürdü ve ona bu hadisi rivayet edip etmediğini sordu. Ma'mer beni onaylayarak hadisi Süfyân'a rivayet etti. Abdürrezzâk, Süfyân ile beraber Ma'mer'e gittiği sırada Ma'mer'in hadisi unutmış olabileceğinden duyduğu endişe ile Süfyân'ın yanında mahcup olmaktan korkar. İçine düştüğü bu durumu Ma'mer'e şikâyet eden Abdürrezzâk, Ma'mer'in ona şöyle bir nasihatte bulunduğunu ifade eder: 'Eğer sağlardan hadis rivayet etmeme imkânın varsa, bunu yap.'¹⁷

İbnü's-Salâh birçok râvinin rivayet ettikten sonra unuttuğu hadisleri isnadda kullandığı şu ifadeyle naklettiğini belirtir: "Ben → Falan kişi → Ben → Falan kişi."¹⁸ Râvinin unuttuğu bir hadisi kendisinden rivayet edildiği şekilde nakletmesine örnek olarak Tirmizî'nin (öl. 279/892) *Sünen*'inde geçen şu isnad yapısı zikredilebilir: Tirmizî → Muhammed b. Humeyd (öl. 248/862) → Cerîr (öl.187/803) → Ali b. Mücâhid (öl. Hicri 180'den sonra) → Cerîr... Tirmizî bu isnadda iki defa ismi geçen Cerîr'in şöyle dediğini aktarır: "Bu hadisi benden Alî b. Mücâhid tahdîs etti ve o, benim nezdimde sika biridir."¹⁹ Benzer şekilde Ebû Dâvûd (öl. 275/889) Hz. Peygamber'in yemin ile birlikte şahit talep ettikten sonra hüküm verdiğine dair hadisi Süheyl b. Ebû Sâlih'ten (öl. 138/756) nakleder ve akabinde şu ifadeyi kullanır: "Süheyl şöyle dedi: 'Hadisi kendisine rivayet ettiğimi Rebîa b. Ebû Abdurrahman (öl. 133/751) söyledi. Hadisi hatırlamıyorum ancak Rebîa benim nezdimde sikadır.' Abdülazîz b. Muhammed (öl. 182/798), Süheyl'in geçirdiği hastalıktan sonra hafızasının bir kısmını kaybettiğini ve bazı hadislerini unuttuğunu belirtti. Süheyl unuttuğu bu hadisi, Süheyl → Rebîa → Süheyl isnadıyla rivayet etti."²⁰ Bir

¹³ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/184.

¹⁴ Süyûtî, *Tedribü'r-râvi*, 1/397.

¹⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 1/121.

¹⁶ Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 2/89.

¹⁷ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 1/337.

¹⁸ İbnü's-Salâh, *Ma'rifetü envâ' ulûmü'l-hadîs*, 118.

¹⁹ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1419/1998), "Tahâret", 40.

²⁰ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Sünen Ebî Dâvûd* (Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Kitâbü'l-akdiye", 21 (No. 3610).

başka örnek olarak Ebû Bekir el-Bâğandî (öl. 283/896) → Dahhâk b. Mahled (öl. 212/828) → Yahyâ b. Râşid (öl. 211/827) → Dahhâk b. Mahled → Osman b. Sa'd (öl. 151/768) isnadıyla Zübeyr b. Avvâm'ın Mekke'nin fethi sırasında Kâbe'ye iki bayrak astığı hadisi rivayet edilmiştir. İsnadda ismi iki defa geçen Dahhâk aslında Ebû Âsım en-Nebîl'dir. Ancak isnad zincirinde ismi iki kez geçtiği için, ikinci Dahhâk'ın kendisinden başka biri olduğu zannı oluşur. Ona ikinci Dahhâk'ın kim olduğu sorulduğunda şöyle der: "Yahyâ b. Râşid bu hadisi ona rivayet ettiğimi söyledi ancak unuttuğum için Yahya'dan naklettim."²¹

Muhaddislerin cumhuru ve fakihlerin çoğunluğuna göre hocanın "hatırlamıyorum" veya "bilmiyorum" gibi ifadelerle rivayetini inkâr etmesi, hadisin ondan rivayetini geçersiz kılmaz. Zira söz konusu hadisi rivayet etmediğine dair kesin bir beyanı yoktur.²² Aksine muhaddislerden bazıları rivayet ettikten sonra unuttuğu hadislerin tasdik edilmesini tavsiye etmiştir. Örnek olarak Süfyân b. Uyeyne'ye "Ebû Muâviye (ö. 194/810) ve Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812) senden hıfzetmediğin hadisler naklediyorlar" denildiğinde şöyle der: "Onları tasdik et. Çünkü benim geçmişteki hıfzım bugünden daha iyiydi."²³ Nevevî (öl. 676/1277), bir hocanın unuttuğu hadisi ile amel etmenin cumhurun bir kısmına göre caiz olduğunu, Hanefîler'den bazılarının göre ise râvinin unutmamasının, amelin önünde engel teşkil ettiğini belirtir.²⁴

Zikredilen bilgiler doğrultusunda, hocanın kendisine nispet edilen bir rivayeti hatırlamadığını söyleyerek inkâr etmesi, söz konusu hadisi ondan nakleden râviyi şüphe altında bırakacaktır. Özellikle de unutmaya gerekçesiyle hoca tarafından inkâr edilen hadislerle amelin bazı fikhî ekoller nezdinde tartışmalı olması, râvinin emeğinin heba olmasına da yol açabilecektir. Nitekim Hanefî mezhebine mensup bazı âlimlerin bu rivayetlerle ameli geçersiz saydıkları ifade edilmişti.²⁵ Tüm bu hususlar, muhaddislerin sağlardan hadis rivayetinden imtina etmelerinin haklı gerekçelerini ortaya koymaktadır.

3. Râvinin Rivayetinden Rücû Etmesi

Rivayet süreci yalnızca hadisi aktarmakla sınırlı olmayıp, râvinin daha sonra o rivayetle ilgili kanaat değişikliği yaşaması gibi dinamikleri de içerebilmektedir. Râvinin geçmişte rivayet ettiği bir hadisten çeşitli gerekçelerle rücû etmesi (geri dönme) söz konusu hadisin sıhhati, kabulü ve uygulamadaki yeri açısından önemli sonuçlar doğurabilir. Hocaların rivayet ettikleri hadislerden vazgeçme ihtimalini göz önünde bulunduran muhaddisler, sağlardan hadis rivayetine karşı ihtiyatlı davranmışlardır.

Bir hadis hocasının rivayetinden rücû etmesine sebep olan başlıca etkenler aşağıdaki gibi zikredilebilir.

3.1. Hatalı Aktarması veya Öğrenciyi Tahammüle Layık Görmemesi

Râvi, rivayet ettiği bir hadiste lafız hatası yaptığını, metni yanlış aktardığını ya da anlamı doğru kavrayamadığını zaman içinde fark edebilir. Bu durumda hatasını ikrar ederek önceki rivayetinden dönmelidir. Bu tür rücû, dürüstlük ve rivayet sorumluluğunun bir göstergesi olarak değerlendirilir. Hatalı rivayetlerinden rücû etmeyen râviler ise muhaddisler tarafından cerh edilmiştir. Örneğin; İmam Müslim *Sahîh*'ini telif ettiğinde Ebû Zür'a er-Râzî'ye (öl. 264/878) arz eder ve Ebû Zür'a'nın illetine işaret ettiği hadislerden rücû eder.²⁶ Ebû Hâtim er-Râzî (öl. 277/890) bazı hatalı hadislerinden rücû etmesi için Süfyân b. Vekî' b. Cerrâh'a (öl. 247/862) haber gönderir. Ancak Süfyân bu hadisleri rivayet etmeye devam eder. Bunun üzerine Ebû Hâtim ondan hadis rivayetini terk eder.²⁷ Abdullah b. Mübârek'in (öl. 181/797) şöyle dediği nakledilir: "Şu dört grup dışında herkesten hadis yazılır: Hatalı rivayet ettiği halde

²¹ Muhammed b. Süleyman el-Bâğandî, *Emâlî el-Bâğandî* (Mısır: Müessesetü Kurtuba, 1997), 66.

²² Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/395.

²³ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/184.

²⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985), 51.

²⁵ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/395.

²⁶ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/147.

²⁷ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 1/359.

hatasından rüçû etmeyen kişiden, yalancıdan, hevâ ve bid'at sahibi davetçiden ve ezber olmadığı hadisi hıfzından rivayet edenden.”²⁸ Şu'be b. Haccâc râvinin sadece hatalı rivayetlerinden rüçû etmesini yeterli bulmayarak, hadisi hatalı rivayet ettiği herkese durumu bildirmesi gerektiği şartını öne sürer.²⁹ Dârekutnî ise, hatası kendisine söylenmesine rağmen rüçû etmeyen râvinin adaletinin sakıt olacağı görüşündedir.³⁰

İbnü's-Salâh ve Nevevî'ye göre öğrencinin bir hadisi hocadan tahammül ettikten sonra hocanın “hadisi benden rivayet etme”, “hadisi rivayet etmene izin vermiyorum”, “hadisi sana rivayet amacıyla söylemedim” ya da “hadisi sana rivayet etmekten vazgeçtim” gibi ifadeler kullanması, -eğer hocanın hadiste hata yaptığını fark etmesine veya hadiste tereddüt yaşamasına dayanmıyorsa- öğrencinin hadisi tahammülünün geçerliliğine engel teşkil etmediği gibi, hocadan rivayet etmesine de mâni değildir.³¹

Râvinin hatalı rivayetinden rüçû ettiğini gösteren bazı örnekleri şöyle zikretmek mümkündür: “Ebû Zeyd şöyle dedi: Resûlullah bana geldi ve evinde yiyecek bir şey var mı diye sordu? Yanımda sirkeden başka bir şey yok Ey Allah'ın Resulü dedim. Bunun üzerine onu getir, sirke ne güzel yiyecektir dedi.” Ebû Arûbe (öl. 318/931) zikredilen hadisi aktardıktan sonra şöyle bir ekleme yapar: “Ebû Âliye İbrâhim b. Heysem bize bu hadisi rivayet ettikten sonra ‘Hadisten rüçû ettim’ dedi.”³² Yezîd b. Hârûn'un (öl. 206/821) rivayet meclislerinde defalarca “şu ve şu hadislerimde hata ettim” diyerek hatalı rivayetlerinden rüçû ettiği nakledilir.³³ Ebû Ma'mer İsmâil b. İbrâhim (öl. 236/851), Musul'da hıfzından iki bin civarında hadis rivayet eder. Ancak Bağdat'a dönünce rivayet ettiği otuz veya kırk civarı hadiste hata yaptığını fark eder ve Musul'a, hatalarını tashih ettiği bir mektup gönderir.³⁴ Bir başka örnek olarak Abdurrahman b. Mehdî ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (öl. 204/819), Ziyâd b. Meymûn'u (öl. 151/768) münker bir hadisinden dolayı yadırgarlar. Bunun üzerine Ziyâd şöyle der: “İkiniz de şahit olun ki ben bu hadisten rüçû ettim.”³⁵

Afrika'daki büyük şeyhlerden birinin, öğrencilerde gördüğü bazı kötü davranışlar sebebiyle onların da hazır bulunduğu bir mecliste rivayetlerinden rüçû ettiği zikredilir.³⁶ Benzer şekilde Endülüslü fakih ve muhaddis Ebû Bekir İbn Atıyye'nin (öl. 518/1124) de bazı talebelerindeki hoşnut olmadığı davranışları nedeniyle, onları da şahit tuttuğu bir mecliste, kendilerine rivayet ettiği bütün hadislerden rüçû ettiği nakledilir.³⁷ Zikredilen bu örneklerden anlaşılacağı üzere hadis nakleden bir hoca, rivayeti hatalı naklettiği için veya öğrencinin hadis tahammülüne layık olmadığını düşünmesinden dolayı rivayet ettiği hadislerden rüçû edebilmektedir. Hadis sahasındaki bu gerçeklik, bir hocadan hadis işitildikten sonra acele ile rivayet etmek yerine, hocanın hayatta olduğu süre zarfında rivayet ettiği hadislerde meydana gelebilecek muhtemel değişiklikleri gözlemlemenin ihtiyatın bir gereği olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2. Mevzû veya Asılsız Olduğu Gerekçesi ile Rivayetinden Rüçû Etmesi

Önceden rivayet ettiği bir hadisin uydurma olduğunu sonradan anlayarak veya Hz. Peygamber'e kasıtlı yalan isnad ettikten sonra o hadisten rüçû eden râvilerin olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Bu tür bir rüçû genellikle tövbe, pişmanlık veya münekkitlerin tespitiyle ortaya çıkar. Hadis rivayetlerinde karşılaşılabilecek mümkün olan bu vakia, hayatta olan râvilerden hadis rivayetini gözden geçirmeyi gerektiren hususlardandır. Zira hadisi rivayet ettikten sonra bu tarz durumlarla karşılaşmamak adına en

²⁸ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 1/344.

²⁹ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 1/347.

³⁰ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 1/352.

³¹ İbnü's-Salâh, *Ma'rifetü envâ' ulûmü'l-hadîs*, 150; Nevevî, *et-Takrîb*, 59.

³² el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 1/348.

³³ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 1/348.

³⁴ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 1/351.

³⁵ Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-'İlelül-vâridetü fî'l-ehâdisi'n-nebeviyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân li'l-Tabâati ve'n-Neşr, 2011), 15/9.

³⁶ Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 2/216-217.

³⁷ Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 2/216-217.

ihtiyatlı olan tutum, çok zaruri haller dışında hadisin rivayetini râvinin vefatına kadar ertelemektir. Hz. Peygamber'in, "Yalan olduğu düşünülen bir hadisi benden rivayet eden kişi, iki yalancıdan biridir"³⁸ sözü de hadislerin rivayetinde aceleci davranmamayı ve gerekli olan bütün ihtiyatlara başvurmaya zaruri kılar. Mevzubahis meselenin hassasiyetine binaen Ahmed b. Hanbel ve Humeydî'ye (öl. 219/834) göre, hadis uyduran bir kişi tövbe etse dahi, bir daha asla kendisinden rivayet kabul edilmemelidir.³⁹

Râvinin, uydurduğu rivayetlerinden rücû edebildiğini gösteren bazı örnekleri şöyle zikretmek mümkündür: Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'ye Ziyâd b. Meymûn'un nasıl biri olduğu sorulduğunda, Abdurrahman b. Mehdî ile beraber onunla karşılaştıklarını ve Enes'i gördün mü diye kendisine sorduklarında onlara şöyle dediğini anlatır: "Farz edin ki insanlar bilmiyor, ama siz bilmiyor musunuz ki ben Enes'i hiç görmedim?" Bir süre sonra tekrar Enes'ten rivayet ettiği haberini aldıklarında Ziyâd'a tekrar giderek şöyle derler: "Enes'i görmediğini söyledin ama ondan rivayet mi ediyorsun?" Ziyâd, "Farz edin ki bir adam günah işleyip tövbe etse, Allah onun tövbesini kabul etmez mi?" diye sorar. "Evet kabul eder" dediklerinde, "Ben de tövbe ediyorum. Enes'ten az veya çok hiçbir şey işitmedim" diyerek cevap verir. Ancak bir süre sonra tekrar Enes'ten rivayet etmeye başlayınca hadislerini terk ederler.⁴⁰ Bir başka örnek olarak Yezîd b. Hârûn, Ebû Cüzî (öl. 161/778) hakkında şöyle bir olay anlatır: "Ebû Cüzî ölümünü düşündüğü bir hastalığa yakalanınca, Amr b. Dînâr'a nispet ettiği hadislerden tövbe etti. Ancak iyileştikten sonra aynı hadisleri yeniden rivayet etti. Bunun üzerine rivayetleri kabul edilmedi."⁴¹

3.3. Hadis Aldığı Kişideki Bir Kusur Sebebiyle Rivayetten Rücû Etmesi

Muhaddisler, hadis tahammül ettikleri hocaların meclislerine defalarca katılarak aynı hadisi birçok kez dinlemeye özen gösterirlerdi. Hadislerin hatasız rivayet edildiğinden emin olmak için ayrıca telkin (yanıltma) ve ihtibâr (deneme) gibi yöntemlerle râvileri imtihan ederlerdi. "Hadisi altmış cihetten yazmadan anlayamazdık" diyerek tahammül ve eda sürecindeki bu dinamikliğe işaret etmişlerdir.⁴² Sürekli deneme ve teyit sonucunda bazı râvi ve rivayetlerin terk edilmesi kaçınılmazdı.

Hocanın bir râviden rücû etmesi, rivayet ettiği hadisi tahammül eden öğrenciler açısından sorun teşkil eder. Zira cerh nedeniyle râvisi terk edilen bir hadis hem rivayet ve amel bakımından güvenilirliğini yitirme riski taşır hem de şâz ve münker rivayetlerden uzak durmaya özen gösteren öğrenciler için ciddi tereddütler doğurabilir. Örneğin; Şu'be'nin şöyle dediği rivayet edilir: "Talha b. Musarri'f'ten bir tek hadis işittim. Ne zaman onun yanından geçsem o hadisi kendisine sorardım." Şu'be'ye 'Neden böyle yapıyorsun Ey Ebâ Bistâm?' diye sorulduğunda şöyle cevap verir: "Hıfzını görmek istedim. Eğer hadiste bir şey değiştirirse onu terk ederdim."⁴³ İbn Huzeyme'nin (öl. 311/924) yanında Muhammed b. Müseyyib el-Erğiyânî'nin (öl. 315/927), Ebû Yahyâ el-Vakkâr el-Mısırî'den (öl. 254/868) rivayet ettiği hadisler zikredilir. İbn Huzeyme şöyle der: "Ebû Yahyâ el-Vakkâr'dan Mısır'da hadis yazmıştık. Daha sonra rivayetlerine münker hadislerin galebe çalması sebebiyle onu terk ettim."⁴⁴ Yahyâ b. Saîd el-Kattan'a (öl. 198/813) İmrân el-Ammî'nin (öl. 160/777) durumu sorulunca şöyle demiştir: "Onda beis yoktur. Fakat hadis ehlinden değildir. Ondan bazı hadisler yazdım ancak daha sonra bu hadisleri attım."⁴⁵

³⁸ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Müsnedü's-sahîhi'l-muhtasar bi-nakli'l-adl ani'l-adl ila Rasûlillâh sallallahü aleyhi ve sellem* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1334/1916), "Mukaddime", 1; Tirmizî, "İlim", 9; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce, *Sünen İbn Mâce* (Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyeye, 1430/2009), "Sünne", 5.

³⁹ Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 2/74.

⁴⁰ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1952), 3/544.

⁴¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/467.

⁴² Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 3/299.

⁴³ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 1/288.

⁴⁴ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 1/343.

⁴⁵ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 1/374.

Râvilerdeki kusurlar sebebiyle hadislerinden rücû edildiğini gösteren çok sayıda örnek vardır. Muhaddisler mütemadiyen hadis tahammül ettikleri râvileri ve rivayetlerini gözden geçirerek, râvi ve rivayet ettiği hadisler ile ilgili kanaat değişikliğine gidebilmişlerdir. Tahammül ve eda sürecinin bu dinamik yapısı sebebiyle bir hadisin en nihaî haliyle nakledilebilmesi için rivayet işleminin hocanın vefatına kadar ertelenmesi önemlidir. Nitekim İmam Mâlik'e (öl. 179/795) uzun yıllar mülâzemeti bilinen Ka'nebî (öl. 221/836) gibi sika öğrencilerine rağmen⁴⁶, nispeten onunla kısa süre birlikte olmuş Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'nin (öl. 234/849) rivayet ettiği *el-Muvatta'* nüshası ilim ehli arasında daha fazla kabul görmüştür. Yahyâ'nın İmam Mâlik'ten *el-Muvatta'*nın en son halini rivayet eden kişi olmasının bu teveccühte etkisi vardır. İbn Abdülber en-Nemerî (öl. 463/1071), *el-Muvatta'* râvileri arasında nakli en güzel olan ve ihtilaf durumunda en titiz ayıklamayı yapan kişi olarak Yahyâ'dan bahsetmektedir.⁴⁷

3.4. Merfû Rivayetten Mevkufa veya Muttasıl Hadisten Mürsele Rücû Etmesi

Merfû hadislere karşı insanların kuvvetli teveccüh ve ilgilisi bazı yalancı ve müttehem râvileri, mevkuf rivayet ettikleri hadisleri zaman zaman Hz. Peygamber'e nispet ederek daha çok rağbet kazanma gayesine yönelmiştir. Cerh ve ta'dîl eserlerinde mevkuf rivayetleri kasıtlı olarak merfû naklettiği gerekçesiyle cerh edilen râviler bulunmaktadır. İbn Hibbân (öl. 354/965) pek çok kişiyi "Onunla ihticac caiz değildir. Mürselleri merfû, mevkuf hadisi müsned rivayet ederdi"⁴⁸ ifadesiyle cerh etmektedir.

Râvinin mürsel bir hadisi muttasıl ya da mevkuf bir hadisi merfû rivayet etmesi her zaman için hadisin bir vecihle uydurma olduğu ya da gerçek bir ihtilaf taşıdığı anlamına gelmez. Çünkü hadis uydurma faaliyetleri ilk zamanlarda henüz yaygın değildi. Bu nedenle müsned hadislerin mürsel veya mevkuf olarak rivayet edilmesi doğal karşılanıyordu. Zira sahâbe hadis naklederken her zaman "Hz. Peygamber dedi" ibaresini eklememekteydi. Hz. Ömer, Şu'be b. Haccâc ve Süfyân b. Uyeyne'nin bazı uygulamalarında merfû hadislerin kendi sözleri gibi fetva formatında aktarılmasının örnekleri vardır.⁴⁹ Sahâbe sözlerinin bazı şartlarda hükmen merfû kabul edilmesi de⁵⁰ bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'e yalan isnadından sakınmada aşırı ihtiyat gösteren özellikle ilk dönem râvilerinin bazen bilinçli şekilde merfû rivayetten rücû ederek hadisleri mevkuf aktardıkları kaynaklarda yer almaktadır.⁵¹ Bu davranışlarının arka planı Hz. Peygamber'in şu hadisiyle izah edilebilir: "Bana yalan isnat etmek, başkasına isnat etmekle eşit değildir. Bana kasıtlı yalan isnat eden cehennemdeki yerini hazırlasın."⁵²

İlk dönem merfû-mevkuf ve mürsel-muttasıl esnekliğinin doğal bir sonucu olarak hadislerin öğrenciler tarafından bazen merfû, bazen de mevkuf veyahut bazen müsned, bazen de mürsel surette aktarılması kaçınılmazdı. Esasında yukarıda zikredilen şekil ve örneklerin hepsi doğrudan bir rücû ameliyesi değildir ancak bunların tamamı, rivayetin geniş yelpazesi içinde rücû gibi algılanmaya müsaittir.

Râvinin merfû bir hadisi mevkuf, muttasıl bir hadisi de mürsel rivayet etmesindeki amaç çeşitliğini göz önünde bulunduran Hatîb el-Bağdâdî'ye göre râvinin bu eylemi, tek başına cerh edilmesi için geçerli bir

⁴⁶ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb* (Suriye: Dârü'r-Reşîd, 1406/1986), 323.

⁴⁷ Ebü Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd* (b.y.: Vizâretü Umûmî'l-Evkâf ve's-Şüûnî'l-İslâmiyye, 1387), 7/102-103.

⁴⁸ Ebü Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn* (Halep: Dârü'l-Va'yî, 1396), 1/379, 2/6, 2/114, 2/205, 2/212, 2/251, 3/77, 3/89, 3/106.

⁴⁹ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/231-234.

⁵⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 106-111.

⁵¹ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/209-210.

⁵² Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'ü's-sahîh* (Beyrut: Dâr Tûkû'n-Necât, 1422/2001), "Cenâiz", 33 (No.1291).

sebeup değildir. Çünkü hadisin muttasıl isnadını unuttuğu için de mürsel rivayet edebilir. Hatırladıktan sonra ise eksik halkasını tamamlayarak müsned ve muttasıl haliyle aktarması mümkündür.⁵³

İbnü's-Salâh sikaların bir kısmının hadisi hocadan merfû, diğer bir kısmın ise mevkuf rivayet etmesi halinde merfû rivayetin tercih edilmesinin en sahih görüş olduğunu söyler.⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî de böyle bir durumda merfû rivayetin tercihinin daha evlâ bulunduğunu belirtir.⁵⁵ Zeynüddin Irâkî (öl. 806/1404) merfû rivayetin tercihinin şu sözleriyle temellendirir: “Cumhurun benimsediği görüş, bir râvi hadisi hem merfû hem de mevkuf olarak rivayet ederse, hüküm merfû olana göre verilir. Çünkü merfû rivayette ziyade vardır. Âlimler nezdinde tercih edilen görüş budur.”⁵⁶

Merfû rivayetin tercih edilmesi, sıhhat bakımından daha üstün görüldüğü veya tercih karinelerinin eşit olduğu durumlarda söz konusudur. Zira hadislerin sıhhat ve güvenilirlik derecelerinin belirlenmesinde asıl olan doğru rivayetin tespiti. Nitekim mürsel rivayetin müsned hadise, mevkuf rivayetin de merfû rivayete tercih edilebildiğini gösteren çok sayıda uygulama vardır. Örnek olarak; “İnsan kalbine melekten ve Şeytan’dan gelen lemme (hatıra, ilham) vardır” hadisi, bazen Atâ b. Sâib’den (öl. 136/753) Hz. Peygamber’e nispet edilerek bazen de Abdullah b. Mes’ûd’a mevkuf olarak rivayet edilmiştir. Ebû Hâtim er-Râzî mevkuf rivayetin râcih olduğunu ifade bağlamında şöyle der: “Hadisteki sorun Atâ b. Sâib’den kaynaklıdır. Hadisi bazen merfû, bazen mevkuf rivayet ediyordu. Ancak bu hadis başka vecihlerle de İbn Mes’ûd’a mevkuf olarak rivayet edildi. Örneğin Zührî bu hadisi, Ubeydullah→İbn Mes’ûd isnadıyla rivayet etmekteydi.”⁵⁷ İlel eserlerinde müsned-mürsel veya merfû-mevkuf rivayetler arasında tercih yapılırken “mürsel rivayet daha sahihtir”⁵⁸ ya da “mevkuf rivayet daha sahihtir”⁵⁹ ifadelerine sıkça rastlanmaktadır. Hadis literatüründeki bu yaygın uygulama ve örnekler, rivayetler arasında tercih yapılırken esas kriterin her zaman için doğrunun tespiti olduğunu açıkça ortaya koyar.

Bir hadisin aynı râviden kimi zaman mevkuf, kimi zaman merfû yahut kimi zaman mürsel, kimi zaman ise müsned olarak rivayet edilmesi ihtimali, sağlardan hadis rivayet etmenin olumsuzlukları bağlamında dikkate alınması gereken bir sorundur. Hocanın ölümünden sonra rivayetleri değişime kabil olmadığından netlik kazanır ve rivayet edilen hadis daha muhkem bir zemine oturur. Bu durumun ihmali, özellikle rivayetler arasında ciddi ihtilaf ve ızdırabın bulunduğu ve tercihte bulunmayı mümkün kılacak ölçütlerin yetersiz kaldığı durumlarda endişe vericidir. Ayrıca hocanın müsned rivayetinden rûcû ederek nispeten daha zayıf olan mürsel veya mevkuf rivayete yönelmesi halinde, hadisi hocadan tahammül eden râvi açısından olumsuz sonuçlar doğabilir. Çünkü bu durumda onun müsned bir hadisi, muzdarib seviyesine düşerek ilmî hüccet bakımından değersizleşir. En hafif ihtimalle de râvi, hüccet değeri yüksek müsned bir hadisten, belki de rivayetten imtina edeceği hüccet değeri nispeten zayıf mevkuf ve mürsel bir rivayete mahkûm kalır. Nitekim Buhârî ve Müslim’in rivayetlerdeki merfû-mevkuf ihtilafı nedeniyle bazı hadisleri *Sahîhayn*’de tahrîc etmedikleri Sehâvî tarafından ifade edilmektedir.⁶⁰ İlel eserlerinde şiddetli ihtilaf ve ızdırab olduğu gerekçesiyle terk edilen çok sayıda hadis rivayeti vardır. Örneğin Dârekutnî, Fadl b. Gânim’in bir hadisini değerlendirirken şöyle der: “Bu hadis son derece muzdarib bir durumdadır.”⁶¹ İbn Receb, Süfyân b. Uyeyne’nin Zührî’den rivayet ettiği hadislerde ihtilaf

⁵³ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/222.

⁵⁴ İbnü's-Salâh, *Ma’rifetü envâ’ ulûmü’l-hadîs*, 72.

⁵⁵ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/231.

⁵⁶ Sehâvî, *Fethu’l-mugîs*, 1/220.

⁵⁷ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-İlel li İbn Ebî Hâtim* (b.y: Metâbî’î’l-Hemîzî, 2006), 5/637-638.

⁵⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, 3/94, 4/234, 4/412, 4/630, 6/219; Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-İlel’l-mütenâhiyetü fi’l-ehâdîs’l-vâhiye* (Pakistan: İdâretü’l-Ulûmî’l-Eseriyye, 1981), 1/396, 2/91, 3/195, 3/219, 4/58, 4/203 \ 4/208, 4/285, 4/365, 4/415.

⁵⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, 2/188, 4/411, 5/307; İbnü’l-Cevzî, *el-İlel’l-mütenâhiye*, 2/113, 2/346.

⁶⁰ Sehâvî, *Fethu’l-mugîs*, 1/219.

⁶¹ Dârekutnî, *el-İlel’l-vâride*, 9/180.

ve ızdırabın çok olduğuna dikkat çeker.⁶² Yaşadığı süre boyunca hocadan sadır olması muhtemel bu tutarsızlıklar, kendisinden hadisi nakleden râviyi ve rivayetlerini zan altında bırakabilmektedir.

Ortaya çıkan bu tablo, bir hadis râvisinin hayattaki hocasından hadis aktarırken temkinli davranması gerektiğini açıkça göstermektedir. Zikredilen karışıklıklardan etkilenmemek adına, hocanın rivayet varyantlarını gözlemlemeyerek vefatına kadar geçen süreçte ortaya çıkabilecek değişiklikleri dikkate almalıdır. Bu tutum hem râvinin ilmî itibarı hem de hadisin rivayet sistematigi açısından elzemdir.

4. Rivayetine Muhalif Amel Etmesi veya Fetva Vermesi

Bu başlıkta öncelikle muhaddislerin ve çeşitli fikhî mezheplerin, râvinin rivayet ettiği hadise aykırı amel ve fetvalarına ilişkin değerlendirmelerine yer verilecektir. Ardından râvi ve rivayete dair ortaya konulan bu yaklaşımlar, hadislerin hayatta olan râvilerden tahammül ve rivayeti bağlamında incelenecektir.

Râvinin rivayet ettiği hadise muhalif amel veya fetvası, hadisin güvenilirliğine gölge düşmesine ve ayrıca anlaşılması ve uygulanması konusunda karışıklığa sebebiyet verebilir. Çünkü kendi rivayetine aykırı davranması, rivayet ettiği hadisi sahih görmediği ya da başka bir delili daha kuvvetli kabul ettiği şeklinde yorumlanabilmektedir. Bu tür uygulamalar kafa karışıklığına yol açarak hadislerin anlaşılması ve uygulanması noktasında ciddi sorunlar ortaya çıkarabilir. Özellikle yeterli ilmî donanıma sahip olmayan bireyler için bu tür çelişkiler hadislere ve sünnete olan güvenin zedelenmesine neden olur.

Râvinin rivayet ettiği hadise aykırı amel etmesi veya fetva vermesi sorunu, sahabe dönemine kadar uzanan bir meseledir. Örneğin İbn Abbas ölen birinin yerine oruç tutmanın caiz olduğunu ifade eden bir hadis rivayet etmiştir.⁶³ Ancak aynı zamanda bir şahsın başka birinin yerine oruç tutamayacağına dair fetvası vardır.⁶⁴ Benzer şekilde Hz. Âişe hür bir kadının üç hayız dönemi beklemesi gerektiği hadisini rivayet etmiştir.⁶⁵ Bununla beraber, “temizlikler, kurlardır” şeklinde bir fetvası bulunmaktadır.⁶⁶ Bir başka örnek olarak İmam Mâlik ve müntesipleri, bizzat Mâlik’in rivayet ettiği hadislere aykırı görüşler benimsemeleri sebebiyle eleştiriye maruz kalmıştır. Ancak rivayet ve amel arasında cereyan eden ihtilaflar çoğu zaman delillerin değerlendirilmesindeki yöntemsel ayrılıklar ve icthadî tercihlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu tür durumlar ilmî bağlam ile icthad ve hadis uygulaması arasındaki denge içinde değerlendirilmelidir. Bunların ihmali halinde hem hadis ilmine hem de fikhî çeşitliliğe zarar veren yüzeysel ve indirgemeci yaklaşımların ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Mâlikî usulcülerinden Şehâbeddin el-Karâfî (ö. 684/1285) bir râvinin fetvasının, rivayet ettiği hadisi tahsis edip etmeyeceği meselesini değerlendirirken özellikle râvinin rivayetiyle amel ve fetvası arasındaki uyuma dikkat çeker. Karâfî açık anlamını yorumlamaya imkân vermeyecek şekilde Kur’an’daki sabit delillere aykırı olması durumunda rivayetin terk edileceği görüşündedir. Yorumlanmaya imkân olması durumunda ise, râvinin mezhebî görüşüyle çelişse bile hadisin terk edilmeyeceğini söyler ve ayrıca Maliki mezhebi usulcülerinin çoğunun da bu görüşte olduğunu belirtir. Karâfî farklı mezhep görüşlerini

⁶² Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî, *Şerhü 'İlel't-Tirmizî* (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987), 2/674.

⁶³ Müslim, “Siyâm”, 27.

⁶⁴ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 3/257 (No.2930).

⁶⁵ İbn Mâce, “Talâk”, 29.

⁶⁶ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta' Rivayetü Yahya el-Laysî* (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1997), 2/89 (No.1684); Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef* (Suudi Arabistan: Darü'l-Kible, 2006), 10/95 (No.19065).

değerlendirirken Hanefîler'in, bir râvinin fetvasıyla rivayetini tahsis etmesi durumunda fetvasını esas aldıklarını belirtir. Zira onlara göre râvi, metni aktaran mütekellimin muradını en iyi anlayan kimsedir.⁶⁷

İbn Hacer muhakkik usul âlimlerinin çoğunluğunun, bir râvinin rivayet ettiği hadise aykırı şekilde amel etmesi durumunda amel ve fetvasının rivayetini tahsis etmesi tartışmasını yalnızca sahâbeye mahsus kıldığını belirtir. Bunun temel gerekçesi olarak da sözü nakleden şahsın (sahâbînin), mütekellimin (Hz. Peygamber'in) muradını en iyi bilen kişi olduğu ilkesine işaret eder. İbn Hacer sahâbe dışındaki râvilerin hadislere aykırı amel etmelerinin ise, rivayetlerinin terk edilmesini gerektirmediğini söylemektedir. Çünkü ona göre bu tür ihtilaflar bazen râvinin nezdinde söz konusu rivayetin zayıf veya düşük dereceli görülmesinden kaynaklanabilmektedir.⁶⁸ Mâlikîler'den Karâfî de İbn Hacer ile aynı görüştedir.⁶⁹ Hanefîler ise râvinin muhalefeti nedeniyle hadisin tahsis veya terk edilmesini sadece sahâbe tabakası ile sınırlı tutmayıp, bu konuda diğer mezheplerden farklı bir yaklaşım ortaya koymaktadırlar.⁷⁰

Bir râvinin naklettiği rivayetin amel veya fetvası ile çelişmesi durumunda tercih karinesi olarak belirleyici rol üstlenen üç durum ortaya çıkmaktadır: Hadisin muhalefetten önce olması, muhalefetten sonra olması, hadis ve fetvanın hangisinin daha önce söylendiğinin tespit edilememesi. Râvinin muhalif fetva veya amelinin rivayetten önce olması durumunda rivayetin tercih edileceği konusunda âlimler arasında ihtilafa rastlanılmamaktadır. Aynı hükmün, hadisin mi yoksa fetva ve amelin mi önce söylendiğinin bilinmediği durum için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür.⁷¹ Ancak râvinin amel veya fetvasının rivayetten sonra sadır olması durumunda hangisinin tercih edileceği hususu ihtilaflıdır. Mâlikîler'in çoğunluğu,⁷² Şâfiîler,⁷³ Ahmed b. Hanbel'den gelen görüşlerden biri⁷⁴ ve İbn Hazm'a (öl. 456/1064) göre⁷⁵ böyle bir durumda râvinin rivayeti esas alınarak görüşü terk edilir. İbnü'l-Mülakkın (öl. 804/1401)⁷⁶ ve İbn Hacer'in beyanatlarından, muhaddislerin tercih ettiği görüşün de bu olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁷

Ahmed b. Hanbel'in, râvinin rivayet ettiği hadise muhalif amel ortaya koyduğu bazı hadisleri kabul ederken bazılarını ise reddettiği görülmektedir. Bu noktadan hareketle Ebu Ya'lâ el-Ferrâ (öl. 458/1066), Ahmed b. Hanbel'in bu konuda iki farklı tutumunun olduğu sonucuna ulaşmıştır. Örneğin, İbn Abbas'tan "Hz. Peygamber hacamat yapar ve ücretini öderdi"⁷⁸ şeklinde bir hadis rivayet edilmiştir. Ancak İbn Abbas'ın "hacamat yapan kişiye ücret verilmez" dediği de nakledilir. Ahmed b. Hanbel, İbn Abbas'ın merfû hadisini, mevkuף fetvasına tercih bağlamında şöyle der: "Biz, Hz. Peygamber'in söylediği gibi söyleriz."⁷⁹ Harb b. Süleyman (ö. 280/894) ise, râvinin rivayet ettiği bir hadise muhalif amel etmesi durumunda o hadisle amelin vacip olmadığını, zikrettiği örneklerle de destekleyerek Ahmed b. Hanbel'e nispet etmektedir.⁸⁰ Kanaatimizce Ahmed b. Hanbel'in bu konudaki iki farklı tutumunun temel nedeni, râvi ve rivayeti kuşatan çeşitli karineleri de dikkate alan bütüncül bir yaklaşımı benimsemesidir.

⁶⁷ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahmân el-Misrî el-Karâfî, *Şerhü Tankihü'l-Fusûl* (b.y: Şirketü't-Tabâatü'l-Fenniyyetü'l-Müttahide, 1993), 371.

⁶⁸ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhü Sahihü'l-Buhârî* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1959), 4/330.

⁶⁹ Karâfî, *Şerhü Tankihü'l-Fusûl*, 371.

⁷⁰ Ebü Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *İcmâlü'l-İsâbe fî Akvâli's-Sahâbe* (Kuveyt: Cem'iyetü İhyâi Turâsü'l-İslâmî, 1407), 87.

⁷¹ Ebü Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlû's-Serahsî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 2/5.

⁷² Karâfî, *Şerhü Tankihü'l-Fusûl*, 371.

⁷³ Ebü İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *et-Tebstira fî usûli'l-fikh* (Dimeşk: Darü'l-Fikr, 1403), 343.

⁷⁴ Ebü Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ', *el-'Udde fî usûli'l-fikh* (b.y: y.y, 1990), 2/589.

⁷⁵ Ebü Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *en-Nübzetü'l-kâfiye fî usûli ahkâmî'd-dîn* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1405), 53.

⁷⁶ Ebü Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Misrî, *el-Bedrü'l-münîr fî tahrîci ehâdisi's-Şerhi'l-Kebîr* (Riyad: Dârü'l-Hicreti İ'lî-Neşri ve't-Tevzî, 2004), 6/504.

⁷⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 1/121.

⁷⁸ Buhârî, "Tib", 9 (No. 5691)

⁷⁹ Ebü Ya'lâ, *el-'Udde*, 2/590-591.

⁸⁰ Ebü Ya'lâ, *el-'Udde*, 2/590-591.

Râvinin rivayet ettiği hadise muhalefedinin hadisin reddini gerektirmediği görüşünü tercih edenlere göre, Hz. Peygamber'den gelen haber diğer herkese takdim edilir. Hz. Peygamber'den nakledilen hadise aykırı hiçbir amel ve fetvanın gerçek manada muhalif ve muarız kabul edilmesi mümkün değildir. Ayrıca İmam Şâfiî'ye göre hadisin zâhir manasının muhtemel olması durumunda da râvinin hadisten rücu ettiğine dayanak olarak ileri sürülen muhalif argüman gerçek delil niteliği taşımamaktadır. Ona göre bu durum çelişki arz etmez. Çünkü râvinin hadisten anlaşılan bir başka anlamı tercihi söz konusudur.⁸¹

Hanefilere göre râvinin fetva ve görüşü rivayetinden sonra ise rivayeti tercih edilir.⁸² Zira Debûsî (öl. 430/1039) ve Serahsî (öl. 483/1090) nezdinde bir hadisin medarı olan râvinin, rivayet ettiği hadise muhalif amel veya fetva ortaya koyması hadis açısından inkıta sebebidir. Onlara göre bu durumdaki bir râvi için dört ihtimalden biri söz konusudur: Birincisi, râvinin söz konusu hadisi işitmeyip kendi nefsinden söylemesidir ki bu durum hadisin reddini gerektirir. İkincisi, râvinin hadise ihtimam ve değer vermemesidir. Böyle bir râvi fasık olduğundan rivayeti kabul edilmez. Üçüncü ihtimal muhalefetin, râvinin gafletinden kaynaklandığıdır. Gafilin şahitliği kabul edilmediği gibi rivayeti de kabul edilmez. Dördüncü ihtimal ise râvi, hadisin mensuh olduğunu bildiği için hilafına fetva vermiştir. Debûsî ve Serahsî'ye göre râviye karşı hüsnüzan barındıran bu son vecih, zikredilen ihtimallerin en güzeliştir.⁸³ Cessâs (öl. 370/981) ise râvinin amel veya fetvası ile muhalefet ettiği bir hadisi, tevile kabil olan ve kabil olmayan rivayet olarak iki açıdan ele almaktadır. Cessâs tevile muhtemel rivayetlerin zahirine hamledileceğini, tevile kabil olmayan rivayetlerin ise mensuh olduğuna hükmedileceğini belirtir.⁸⁴

Fikhî mezhepler özelinde ortaya koyulan bu tartışmalardan anlaşılacağı üzere bir râvinin rivayet ettiği hadisin, onun amel ve fetvasına aykırı olması durumunda söz konusu râvi hadis uydurmakla, fasık olmakla, gafletle hareket etmekle ya da en hafif ihtimalle mensuh bir hadisi rivayet etmekle itham edilebilmektedir. Râvinin rivayet ettiği hadisi onun amel ve fetvasına tercih eden görüşe göre de onun Hz. Peygamber'e aykırı bir amel ortaya koyması veya fetva vermesinin arkasında, rivayet ettiği hadisi unutmış olması ya da hadisin metnini doğru anlamamış olması gibi gerekçeler bulunmaktadır.

Gelinen bu noktada özellikle de râvinin hadisine muhalif pratik/uygulama/amel ortaya koyan hocasından rivayette teferrüd etmesi halinde zan altında kalacağı muhakkaktır. Ayrıca yalnızca meşhur ve sahih hadisleri rivayet etme eğiliminde olan râviler açısından rivayet-amel çerçevesinde zikredilen bu ihtilaf ve çelişkiler ciddi sorundur. Nitekim şüpheli ve sorunlu rivayetlerden sakınan bazı muhaddisler, hadis dinlemek üzere gittikleri hocaların sadece sahih ve meşhur rivayetlerini tahammül etmek adına, hocanın rivayetleri arasından en iyi seçkileri yapan talebelerden faydalanırlardı.⁸⁵ Örneğin İbn Adî (öl. 365/976) şöyle der: "Ubeyd el-İcl Hüseyin b. Muhammed b. Hâtim (öl. 294/907) güzel intihâb (seçki) yapmakla biliniyordu. Hadis hafızları onun seçtiği rivayetleri tahammül ederdi."⁸⁶ Benzer şekilde Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (öl. 307/919) de Ebû Zür'a er-Râzî hakkında şöyle demektedir: "Hıfzıyla meşhur olan râviler hakkında işittiklerimiz onlarda gördüklerimizden daha fazlaydı. Ancak Ebû Zür'a er-Râzî bunun

⁸¹ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *el-Mahsûl* (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 4/439-440.

⁸² Râvinin, fetva ve ameline aykırı rivayetleri karşısında Hanefî mezhebi mensuplarının benimsediği yöntemle dair uygulamalı örnekler için bk. Bekir Özudoğru, "Sihhat Ve Delâlet Açısından Râvinin Rivayetine Muhalif Ameli", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 131-164; Ali Arslan, "Râvinin Rivâyetine Muhâlîf Amel Etmesi Konusunun Hadis Usûlü Ve Hanefî Fıkıh Usûlü Eserlerinde Ele Alınışı", *ASOS Journal* 5/49 (2017), 88-100.

⁸³ Ebû Zeyd Ubeydullâh b. Ömer b. İshâ ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edilleti fi usûli'l-fıkh* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 203; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/6.

⁸⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl* (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf el-Küveytiyye, 1994), 3/203.

⁸⁵ Nebîl Muhammed Abduh Zâhir, "el-İntihâbü inde'l-muhaddisin; mefhûmühü ve envâ'ühü ve esbâbühü ve hükmühü", *Mecelletü külliyyeti's-şer'îati ve'l-kânûn* 18/2 (2016), 760.

⁸⁶ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 1/233.

istisnasıdır. Yanındayken bıraktığı etki, hakkında duyulandan çok daha fazlaydı. Hadis babları, ricâl, tefsir ve diğer alanlarda ciddi bir birikimi vardı. Vâsıt şehrinde onun intihâbı ile altı bin hadis yazdık.”⁸⁷

Hadis öğrencilerinin seçkiye dayalı bu ihtiyatlı yaklaşımı temelde hocanın şâz, münferid, münker ya da ma'mûlün bih olmayan (amel edilmeyen) hadislerini tahammül ve rivayetten kaçınmayı amaçlamaktaydı. Çünkü bir muhaddis için isnadın sahih olması kadar metnin ma'mûlün bih olması da önemlidir. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in bazen râvinin fetva ve görüşlerine muhalif olduğu gerekçesini göz önünde bulundurarak birtakım hadisleri reddettiği belirtilmişti.⁸⁸ Tirmizî de *Sünen*'inde tahrîc ettiği iki rivayet dışındaki diğer tüm hadislerin ma'mûlün bih olduğuna özellikle dikkat çeker.⁸⁹ Bir hadisin ma'mûlün bih olmasının önünde engel teşkil etmesi mümkün -râvinin hadisine muhalefeti dışında- pek çok sebep bulunabilmektedir. Ancak makalenin konusuna uygun olarak bu bölümde hadisin ma'mûlün bih olmasıyla ilgili meseleler sadece sağlardan hadis rivayeti bağlamında ele alınmıştır.

Bu bilgiler ışığında, râvinin hadislerinin amel veya fetvası ile çelişmesinin çeşitli sorunlara yol açabildiği anlaşılmaktadır. En olumlu ihtimalde bile bu rivayetler bazılarına göre mensuh konumuna düşecektir. Ayrıca ma'mûlün bih olmayan rivayetlerden kaçınan bir râvi için, sağlardan hadis rivayetinde ihtiyatlı davranmanın gerekliliği kaçınılmazdır. Zira bir hadisi rivayet eden hocanın yaşadığı süre boyunca rivayetiyle ameli terk etmesi veya aykırı bir pratik ortaya koyması her zaman için ihtimal dahilindedir.

5. Sonuç

Hayatta olan râvilerden hadis rivayet etmenin yalnızca teknik bir aktarım meselesi olmadığı, aynı zamanda bu tercihin rivayet sürecinin sıhhatini, râvilerin güvenilirliğini ve hadislerin ilmî değerini doğrudan etkileyebilen bir mesele olduğu çalışmamızda ortaya konulmuştur. Özellikle hocanın rivayetini inkâr etmesi, rücû etmesi ya da rivayet ettiği hadise muhalif bir amel veya fetva sergilemesi gibi durumlar, rivayetin kabul edilebilirliği üzerinde ciddi tartışmalara yol açmakta ve bu durum, öğrencinin rivayet ettiği hadisin güvenilirliği kadar şahsî itibarı açısından da sorun teşkil etmektedir. Çalışmada bu tür vakıaların tarihî örneklerle oldukça yaygın olduğu ve muhaddislerin bu meseleye dair geliştirdikleri farklı yaklaşımlarının bulunduğu gösterilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda hayatta olan râvilerden rivayet etmenin ihtiyat gerektiren bir uygulama olduğu belirtilmiştir. Unutkanlık, inkâr, hatalı rivayet, merfû rivayetten mevkufa dönüş ve amelî muhalefet gibi durumların rivayetin hüccet değerini zedeleyebileceği ifade edilmiştir. Bu çerçevede bir hadisin hocanın vefatından sonra rivayet edilmesi sadece teorik bir ihtiyat değil, aynı zamanda uygulamada ciddi bir metodolojik güvenlik önlemi olarak görülmelidir. Rivayet sürecinin sıhhati için isnad zincirinin sağlamlığına ilaveten, rivayetin gerçekleştiği bağlam, hocanın ilmî duruşu ve zamanla değişebilecek kanaatleri de dikkate alınmalıdır. Ayrıca râvinin rivayet ettiği hadise aykırı fetva vermesi ya da farklı şekilde amel/uygulama/pratik ortaya koyması, rivayet ile amel arasındaki bağın yeniden sorgulanmasını gerekli kılmakta ve bu husus hem hadis hem de fıkıh ilimleri açısından yeni metodolojik tartışmalara kapı aralamaktadır.

Râvinin vefatından sonra rivayetleri daha objektif bir biçimde incelenebilir. Çünkü hocadan hayatta iken yapılan nakiller bazen titizlikle sorgulanamayabilirken, ölümünden sonra bu rivayetler hadis ilminde yerleşmiş eleştiri yöntemleri ile dikkatle incelenir. Ayrıca hadislerin vefat eden hocalardan rivayeti, tenkit sürecinin sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesine olanak tanır. Zira hocanın vefatından sonra rivayetleri daha serbest bir şekilde değerlendirilebilir ve aynı zamanda bu rivayetlerin güvenilirliği üzerinde yapılan değerlendirmeler hadislerin orijinalliğini belirlemek adına daha kapsamlı ve objektif hale gelir.

Sonuç olarak bu çalışma hadis ilmine teorik ve pratik düzlemde şu katkıları sunmaktadır: Hadis rivayetinde sağ râvilerle ilgili problemlerin yalnızca münferit olaylara indirgenemeyecek kadar

⁸⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/228.

⁸⁸ Ayrıca bk. İbn Receb, *Şerhü 'İleli't-Tirmizî*, 1/158-159.

⁸⁹ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 6/230.

sistematik olduğuna işaret edilmiştir. İkinci olarak, hocadan hayatta olduğu dönemde rivayet edilen hadislerin onun kanaat değişikliklerine, unutuşlarına veya çelişkili uygulamalarına açık olması nedeniyle risk taşıdığı vurgulanmıştır. Üçüncü olarak hadisle amel ve fetva arasındaki çelişkinin, rivayetin hüccet olması niteliğini doğrudan etkileyebileceği ve bunun hadis-fıkıh ilişkisi açısından yeniden ele alınması gerektiği ileri sürülmüştür. Özellikle de bir rivayetin yalnızca isnad incelenmesine değil, aynı zamanda o rivayetin oluştuğu şartlara, devamında yaşananlara ve râviler arası ilişkilerin dinamiklerine dikkat edilmesi gerektiği bu çalışmanın en temel çıkarımları arasında yer almaktadır. Hadis ilminin geleceği açısından bu dikkat hem akademik derinlik hem de ilmî sorumluluk bilinciyle harmanlanmalıdır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

- Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî. *İcmâlü'l-İsâbe fî Akvâli's-Sahâbe*. thk. Muhammed Süleyman el-Eşkar. Kuveyt: Cem'iyyetü İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1407.
- Arslan, Ali. "Râvinin Rivâyetine Muhâlif Amel Etmesi Konusunun Hadis Usûlü Ve Haneî Fıkıh Usûlü Eserlerinde Ele Alınışı". *ASOS Journal* 5/49 (2017), 88-100.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u'l-müsne'dü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sal-lallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir. 9 Cilt. Beyrut: Dâr Tûkü'n-Necât, 1422/2001.
- el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli 'ilmi'r-rivâye*. thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl. 2 Cilt. Dammam: Dârü İbni'l-Cevzî, 1432/2011.
- Bâğandî, Muhammed b. Süleyman. *Emâlî el-Bâğendî*. thk. Eşref Salâh Alî. Mısır: Müessesetü Kurtuba, 1997.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *el-Fusûl fî'l-usûl*. 4 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf el-Küveytiyye, 2. Basım, 1994.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-İlel'l-vâridetü fî'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*. thk. Muhammed b. Sâlih ed-Debbâsî. 10 Cilt. Beyrut: Müessetü'r-Reyyân li'l-Tabâati ve'n-Neşr, 3. Basım, 2011.
- Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullâh b. Ömer b. İsmâ. *Takvîmü'l-edilleti fî usûli'l-fıkıh*. thk. Halîl Muhyiddin. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünen Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb Arnavud, Muhammed Kâmil. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Ya'lâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ'. *el-'Udde fî usûli'l-fıkıh*. thk. Ahmed b. Alî. 5 Cilt. b.y: y.y. 1990.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*. thk. Mustafa b. Ahmed ve Muhammed b. Abdulkebîr. 24 Cilt. b.y: Vizâretü Umûmi'l-Evkâf ve's-Şûûni'l-İslâmiyye, 1387.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed-Ali Muhammed. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebû Hâtîm Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dârü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1952.

- İbn Ebû Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebû Hâtım Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-İlel li İbn Ebî Hâtım*. thk. Sa'd b. Abdullah vd. 7 Cilt. b.y: Metâbî'î'l-Hemîzî, 1. Basım, 2006.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. 21 Cilt. Suudi Arabistan: Darü'l-Kible, 2006.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhü Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1959.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*. thk. Nûreddin İtr. Şam: Matbaatü's-Sabbâh, 3. Basım, 2000.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. 1 Cilt. Suriye: Dârü'r-Reşid, 1406/1986.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*. thk. Vasiyüllah b. Muhammed Abbâs. 3 Cilt. Dârü'l-Hânî, 2. Basım, 1422.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *en-Nübzetü'l-kâfiye fî usûli ahkâmî'd-dîn*. thk. Muhammed Ahmed Abdülazîz. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâhid. 3 Cilt. Halep: Dârü'l-Va'yî, 1396.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen İbn Mâce*. thk. Şuayb Arnavut vd. 5 Cilt. b.y: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb. *Şerhü 'İleli't-Tirmizî*. thk. Hemmâm Abdurrahîm Saîd. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407-1987.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Ma'rifetü envâ' ulûmü'l-hadîs*. thk. Nûreddîn İtr. b.y: Dârü'l-Fikr, 1406/1986.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *el-İlelü'l-mütenâhiye fî'l-ehâdisi'l-vâhiye*. thk. İrşâdülhak. 2 Cilt. Pakistan: İdâretü'l-Ulûmî'l-Eseriyye, 2. Basım, 1981.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *el-Bedrî'l-münîr fî tahrîci ehâdisi's-Şerhi'l-Kebîr*. thk. Mustafa Ebü'l-Gayt vd. 9 Cilt. Riyad: Dârü'l-Hicretî li'l-Neşri ve't-Tevzî, 2004.
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî. *Şerhü Tankîhü'l-Fusûl*. thk. Tâhâ Abdürreûf Sa'd. 1 Cilt. b.y: Şirketü't-Tabâatî'l-Fenniyyetü'l-Müttahide, 1. Basım, 1993.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta' (Rivayetü Yahya el-Leysî)*. thk. Beşâr Avâd Ma'rûf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1997.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Müsnedü's-sahîhi'l-muhtasar bi-nakli'l-adl ani'l-adl ila Rasûlillâh sallallahü aleyhi ve sellem*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 5 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1334/1916.
- Nebîl, Muhammed Abduh Zâhir. "el-İntihâbü inde'l-muhaddisin; mefhûmühü ve envâ'ühü ve esbâbühü ve hükmühü". *Mecelletü külliyyeti's-şerîati ve'l-kânûn* 18/2 (2016), 757-810.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdülmün'im Şiblî. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*. thk. Muhammed Osman. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985.
- Özüdoğru, Bekir. "Sihhat Ve Delâlet Açısından Râvinin Rivayetine Muhalif Ameli". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 131-164.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn. *el-Mahsûl*. thk. Tâhâ Câbir Feyyâz. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1997.

- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Fethu'l-mugîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-Hadîs li'l-'Irâkî*. thk. Alî Hüseyin Alî. 4 Cilt. Mısır: Mektebetü's-Sünne, 2003.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed. 2 Cilt. b.y.: Dârü Tayyibe, ts.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *el-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne*. thk. Mehdî Hasan el-Keylânî. 4 Cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1403.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *et-Tebsıra fî usûli'l-fıkh*. thk. Muhammed Hasan Heyto. Dimeşk: Darü'l-Fikr, 1403.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *İlelü't-Tirmizî el-Kebîr*. thk. Subhî es-Sâmirî vd. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1409.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1419/1998.